

ÁTDÍSZLETEZÉSEK A magyar színházak államosítása

Mikita Gábor

Herman Ottó Múzeum, Miskolc

Absztrakt: A II. világháborút követően ugyan kísérlet történt a korábbi magyar (magán)színházi struktúra visszaállítására, azonban a gazdasági nehézségek valamint a (kultur)politikai diktátumok nem tették lehetővé a korábbi színházi rendszer rekonstrukcióját. Bár a színházak köztulajdonba vételének gondolata azonnal felmerült a háború végén, a pénzügyi nehézségek egészen 1949-ig késleltették a folyamatot. A változások főleg a vidéki színházak működését rajzolták teljesen át – alapvetően pozitív irányba.

Kulcsszavak: Földessy Géza, Magyar Kommunista Párt, Magyar Színészek Szabad Szakszervezete, Ortutay Gyula, Vidéki Színigazgatók Egyesülete

Szinte jelképesnek mondható, hogy az államosított Miskolci Nemzeti Színház első évadáról szóló újságcikkeket az utolsó miskolci magánigazgató, Földessy Géza¹ társulatának próbakönyvébe ragasztották (1–2. kép). Az 1948/49-es évad próbarendjének bejegyzései ma már alig-alig olvashatók: a tintaceruza színét vesztette az évek során, s a kéziratos bejegyzéseket teljesen eltakarják, elnyomják a rájuk ragasztott újságkivágatok. A miskolci Herman Ottó Múzeum Thália-házának színháztörténeti gyűjteményében őrzött dokumentum nemcsak a benne található cikkek tartalmával, de küllemével is kifejezi azt a folyamatot, hogy a színházak államosítása miként tüntette el a korábbi színházi világ struktúráját és arculatát. Nemcsak azt érezteti, milyen drasztikus változást hozott az átalakítás, de azt is, hogy az 1949-es változtatások színházainkat szilárd alapokra helyezték. A mai magyar színház arculatában döntő, alapvetően pozitív, máig ható szerepe van az akkori

átalakításnak. Az állami tulajdonba vétel ugyanis nemcsak gazdaságilag stabilizálta a színházakat, de teljesen új működési, művészeti struktúrát is teremtett, amely több évtizeden keresztül alapjaiban változatlan maradt.

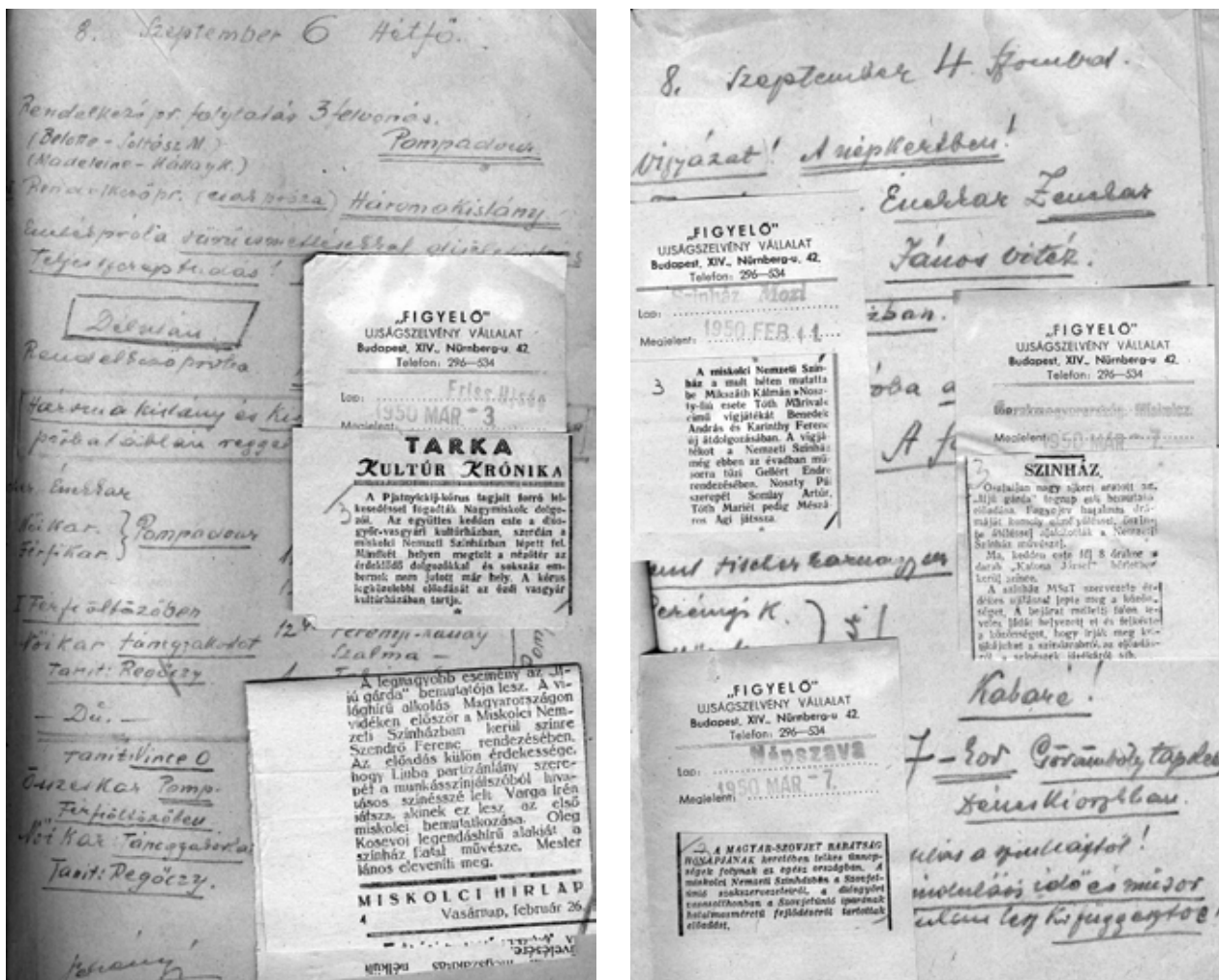
A MAGYAR SZÍNHÁZI ÉLET ÚJRAINDÍTÁSA A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

1944–45 fordulóján a szovjet csapatok előrenyomulásával párhuzamosan kezdődött meg városainkban újra a színházi élet. A harcok végeztével rövid időn belül megtartották az első színházi előadásokat is. Debrecenben 1944. november 30-án a Vörös Hadsereg frontszínháza tartotta az első előadást (KATONA 1976, 152). Miskolcon 1944. december 18-án az első előadás, Kacsóh Pongrác daljátékának, a János vitéznek a bemutatóján – ahogyan később megszerezte – szovjet katonák ültek a nézőtéren.² A közreműködők igazodtak a közönséghez: a francia királyt játszó Fekete Alajos „Zdrasztvujtye tovaris” felkiáltással köszöntötte az egyik szereplőt, a magyar husárok pedig a toborzó alatt a magyar zászló helyett szovjet lobogót lengettek.³

1 Földessy Géza (1905–2001): színész, rendező, színigazgató. Pályáját színészként kezdte, filmszínész kvalitásait nem csak magyar filmekben, de Berlinben az UFA produkcióiban is érvényesíthette. 1940-ben a Madách Színház egyik alapító vezetője volt. A miskolci színházat 1941 és 1949 között igazgatta. 1945 és 1948 között ő volt a Fővárosi Operettszínház gazdasági igazgatója is, s a Vidéki Színigazgatók Szövetségének elnöki tisztét is betöltötte. 1948-ban külföldi tanulmányút ürügyén elhagyta az országot, pályáját Franciaországban és az NSZK-ban folytatta.

2 FEKETE Alajos: *Életem regénye*. HOM SZGY Adattár, 183.

3 A politikai jellegű kiszólások korábban is jellemzőek voltak. Szerdahelyi Kálmán színész már az 1860-as években az Offenbach-operettek előadásain, a dalszövegekbe csempészett napi aktualitásokat. Az 1940-es években pedig a háborús témák illetve a hadieseményekre való utalások is gyakoriak voltak a színpadjainkon.

1–2. kép. Lapok a Miskolci Nemzeti Színház 1949-es próbakönyvéből az 1950-ben beragasztott újságcikkekkel. (HOM SZGY)
Fig. 1–2. Pages from the 1949 rehearsal schedule of the National Theatre of Miskolc, with newspaper articles from 1950.

A fővárosban az első színházi jellegű produkció a Kommunista Párt által 1945. január 28-án tartott Szabadság matiné volt. A műélvezeten és műkedvelésen túl természetesen fontosabb a szovjet csapatok hatósági szerepe. A magánszínházak nyitási illetve játszási engedélyét a szovjet katonai parancsnokság adta ki.

Ezzel párhuzamosan kezdetét vette a színházépületek helyreállítása. Az intézmények háború előtti gazdasági formája nem változott, a két állami színház, az Állami Operaház és a Nemzeti Színház illetve a főváros tulajdonában lévő Városi Színház mellett a többi színház ismét magánvállalkozásként indult. Ez azonban nem jelentette a korábbi rendszer egyértelmű visszaállítását.

A FŐVÁROSI SZÍNHÁZAK HELYZETE 1945 ÉS 1949 KÖZÖTT

A művészeti szervezetek újjászervezése is gyökeres változást mutat: 1945. május 6-án megalakult a korábbi Színművészeti- és Filmművészeti Kamara helyett a Magyar Színészek Szabad Szakszervezete, amely nemcsak a művészek munkafeltételeinek javítására vállalkozott, de egy új színházi jogrendszer kialakítása mellett véleményezési jogot is gyakorolt a színigazgatói engedélyek kiadásában. 1946 júliusában pedig Művészeti Tanács alakult, amely nemcsak tanácsadó testületként működött a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti Ügyosztálya mellett, de például a színházak működését is véleményezte.

A magánszínházi státusz fenntartása és azok műsropolitikája a háború előtti állapotok restaurációjára tett kísérletet, ám a gazdasági helyzet, és az egyre erősödő

kultúrpolitikai diktátumok markánsan jelezték a régi rendszer visszaállításának lehetetlenségét. Kodály Zoltán a Magyar Művészeti Tanács elnökeként 1946-ban hívta fel a kulturális miniszter figyelmét a színházak terheire, s javasolta az évi adó- és közterhek felfüggesztését (DANCS 1990, 1). Ezzel egyidőben 1946. június 27-én a budapesti magánszínházak igazgatói⁴ már együttesen fordultak a Gazdasági Főtanácshoz kölcsönért (DANCS 1990, 11). Nagy Ferenc, a Gazdasági Főtanács elnöke átiratban engedélyezte a kért kölcsön folyósítását.

Az anyagi nehézségek mellett egyre nagyobb teherként jelentett, hogy a színházak műsorpolitikájának alakítására is kettős súly nehezedett: a bevétel növelése a közönségigények kielégítését követelte, míg az állami nívószubvenció, az igazgatói engedélyek megszerzéséhez a hivatalos kultúrpolitika ideologikus elvárásainak kellett eleget tenni, amely egyre határozottabban szólt bele a repertoár alakításának kérdésébe.

A népi demokratikus átalakulásért folytatott küzdelem belül célul tűzték ki a kultúra demokratizálását, a korábbi „kiváltságos osztályok” „kulturális monopóliumának” felszámolását, s „a haladó kultúra kincseinek” elérhetővé tételét a tömegek számára. 1947 őszétől a Magyar Kommunista Pártot nemcsak a szovjet hadsereg jelenléte erősítette, de az ún. kékcédulás országgyűlési választások eredménye is.⁵ Szovjet mintára egyre radikálisabb kultúrpolitikába kezdett a párt, kezdetét vette a szovjet mintájú szocialista kultúrpolitika bürokratikus átültetése.

A VIDÉKI SZÍNÉSZET KÖRÜLMÉNYEI

1946 őszétől a jelentések a vidéki színészet válságának állandósulását tükrözik. Súlyos terhet jelentett, hogy miközben a látogatottság messze elmaradt a vártnál, addig a kalkulációt a magasfokú látogatottságra kellett felépíteni. A bérbe vett épületek és felszerelések bérleti díja is magas volt a bevételekhez képest. Az alacsony látogatottság miatt a bevételből a színigazgatók a személyi és dologi kiadásokat nem tudták fedezni. A Vidéki Színigazgatók Egyesülete 1946-ban a Vallás-és Közok-

tatásügyi Minisztériumhoz fordult a magas közterhek és illetek mérsékléséért. 1948 májusában a Vidéki Színigazgatók Egyesülete a miniszterelnökséghez nyújtott be kérelmet a különböző adók és illetménytartozások elengedését illetve mérséklését kérve. A Minisztertanácstól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz került véleményezésre a beadvány, amellyel azonban nem foglalkoztak, „mert a vidéki színházak átszervezése folyamatban van” (DANCS 1990, 191).

A repertoár a háború előttinél is egységesebb volt, a könnyed szórakoztató zenés játékok illetve vígjátékok adták a műsor 75-80%-át. A miskolci színház direktorát, Földessy Gézát a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti főosztálya azért figyelmeztette, mert műsorpolitikája kívánnivalót hagyott maga után: az 1946/47-es évadban októberben negyvennégy előadás közül ugyanis csak tizennégy volt prózai előadás, és havi műsorának közel felét „kétes értékű” operettek alkották. Hiányolták az üzemi előadások elmaradását is. A miskolci igazgató műsorpolitikájával az említett színházi évad végén a város polgármestere sem volt maradéktalanul elégedett. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium számára készített jelentésében ugyancsak kiemelte az első félévben a „könnyű fajsúlyú” darabok aránytalanul magas számát, amelyek száma csökkent ugyan a második félévben több klasszikus dráma és opera illetve hangverseny beiktatásával, de alapvetően a fővárosi színházak régi repertoárját követő volt a műsor (3. kép; DANCS 1990, 275).

Ugyanakkor azt látjuk, hogy hiába támogatta például Miskolc városa a Fővárosi Operettszínházba is betársuló Földessy Géza társulatát a legmesszebbmenőig, az államsegély itt is elkerülhetetlenné vált. Eredetileg 1945 nyarán olyan kétéves szerződést kötött a város és az igazgató, amely szerint a város anyagi támogatást nem ad a színigazgatóknak, s a vigalmi adó kötelezettsége alól sem mentesítette volna. A nehéz gazdasági viszonyokra való tekintettel az év végén már a város törvényhatósági bizottsága elfogadta Földessy Géza kérelmét, és az 1945/46. színi évadra vállalta a színház fűtési, világítási költségeit, mentesítette az igazgatót a vigalmi adó alól. Átengedte a reklámbevételeket, amelyek a színház vászon- és vasfüggönyén való hirdetésekéből származtak, valamint a ruhatári bevételét, s ezentúl pénztámogatást is megszavaztak. Ám Gállfy Imre polgármester szerint így is „csak a legnagyobb nehézségek és a színtársulat tagjainak leírhatatlan nélkülözései közepette tudta Földessy Géza színigazgató hivatását méltóan teljesíteni. Hasonlóan nehéz körülmények között kezdhette

4 Both Béla/Magyar Színház, Hont Ferenc/Madách Színház, Jób Dániel/Vígyszínház, Várkonyi Zoltán/Művész Színház

5 A választásokat követően az ellenzéki Magyar Függetlenségi Párt mandátumait csalásra történő hamis hivatkozással megsemmisítették. A Baloldali Blokk (a Magyar Kommunista Párt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt) a parlamenti többség megszerzése érdekében a Független Kisgazdapárttal közösen állította ki a Dinnyés Lajos vezetésével megalakított kormánykoalíciót, de ezt követően tovább folytatódott a Kisgazdapárt ellehetetlenítése, majd megsemmisítése, a Kommunista Párt utat kapott a teljes hatalomátvételhez.

1945-ben kikerült, a szegedi színház volt, itt kapott ugyanis menedéket díszlet-jelmeztárával, technikai felszerelésével a Kolozsvári Nemzeti Színház.

A szegedi színház után felmerült más vidéki színházak állami tulajdonba vétele. Ám Ortutay Gyula kultuszminiszter még 1947 nyarán is ismételt elutasította a sürgető véleményeket: „Elvben a színházak államosítása elképzelhető. Gyakorlatban viszont fokozatosan lehetne országszerte államosítani a színházakat. A közönség egy állami intézménnyel szemben mindenkor igényesebb, tehát az államosítás során művészeti és anyagi tekintetben egyaránt nagyobb terhek hárulnak az államra, erre pedig napjainkban nem nyílik korlátlan lehetőség.”⁶

A SZÍNHÁZAK ÁLLAMI TULAJDONBA VÉTELE 1949-BEN

1948-ban felgyorsult az 1946-tól megindult államosítások üteme. 1948 március 26-án állami tulajdonba vették a 100 munkásnál többet foglalkoztató iparvállalatokat. Június 16-án pedig az oktatás terén történt döntő változás az iskolák államosításával. A főleg a vidéki színészek által várt teljes körű államosítás most már érezhetően közeledett, de közvetlen előkészítése megfélemlítéssel teli légkörben zajlott: így például 1949. április 4-én „A magánszínház a vádlottak padján” címmel rendeztek vitaestet a budapesti Fészek Klubban. Majd a szakszervezet több lépcsőből álló tagfelülvizsgálatba kezdett. Az igazolási eljárás első lépéseként kérdőívet kellett kitölteniük a színészeknek, majd tíz bizottság végzett vizsgálatot, jelentéseiket héttagú ellenőrző bizottság vizsgálta felül. Ezek alapján levélben értesítették a színészeket, hogy a következő évadot melyik színházban kell kezdeniük. A *Színház és Mozi* 30 színészt sorol fel a miskolci társulat színészgárdájaként, köztük Agárdi Gábort, Bárczy Katót férjével Szabó Sándorral, Géczy Dorottyát, a pályája további részét végig itt töltő Csík Sárít, Csiszér Andrást, Máthé Évát, Nádassy Annát.⁷ Ebben a hangulatban Kossa István pénzügyminiszter 1949. július 19-én terjesztette elő a fővárosi színházak államosításának ügyét. Gerő Ernő, a Népgazdasági Tanács elnöke 1949. július 21-én szövegmodosítás nélkül jóváhagyta azt, s ennek megfelelően a fővárosi magánszínházakat a Népgazdasági Tanács 53/1949. sz. határozata alapján 1949 júliusában államosították.

A vidéki színházak állami kezelésbe vételéről a Népgazdasági Tanács 101/6/1949. határozata 1949 augusztusában intézkedett Ortutay Gyula miniszter július 20-i javaslatának megfelelően. A miniszter a vidéki

színészet átszervezésének tervezetét helyzetértékeléssel kezdte: elsősorban az aránytalan műsorpolitikát bírálta, amelyet a politikailag, erkölcsileg káros „giccsoverettek” uraltak. Rámutatott a közönség összetételének aránytalanságára is: 1 800 000 nézőből 20% volt a munkás, 15% a kisparaszt, s 65% a polgári réteghez tartozott. A gazdasági okok közül a vidéki színigazgatók 576 956 Ft-ot kitevő köztartozását emelte ki, a személyi szempontokat összegezve hangsúlyozta: „A vidéki színtársulataink személyi összetétele sem művészi, sem politikai szempontból nem kielégítő. Sok a tehetségtelen színész, ideológiailag képzetlenek, és magánéletükkel sem képviselik mindig kultúrpolitikai célkitűzéseinket” (DANCS 1990, 197). Az átszervezési javaslat továbbra is azzal számolt, hogy egy-egy város a jövőben sem képes egy állandó nagyobb társulatot egész éven át egyedül foglalkoztatni és fenntartani. Ezért a korábbi kerületi rendszerhez hasonlóan nagyobb területen több városban kívánt lehetőséget biztosítani egy-egy társulat számára – ezzel is elősegítve a produkciók minél nagyobb számban történő játszását, s a 2-3 naponkénti, próba nélkül új bemutatók rendszerének felszámolását. Az adott évadban működő 25 társulat helyett 6 kerületi színtársulat, 1 bányász-staggione és 1 operastaggione felállítását javasolta: 1. kerület: Győr, 2. kerület: Pécs, 3. kerület: Szeged, 4. kerület: Szolnok–Kecskemét, 5. kerület: Debrecen, 6. kerület: Miskolc, 7. Bányakerület 8. Opera-staggione.

A társulatok működésének gazdasági alapjait külön költségvetési mellékletben szabályozták, szervezeti felépítésüket ugyancsak külön melléklet tartalmazta. A társulatok műsortervének kidolgozását a minisztérium és a Magyar Színészek Szabad Szakszervezete hatáskörébe sorolta. Az évad műsorának összeállításánál irányadó volt, hogy a „haladó szellemű” prózai darabok, a zenes vígjátékok illetve a klasszikus operettek egyenlő arányt képviseljenek. A társulatok üzemi munkájának központi szabályozását elősegítve külön mellékletben heti munkarendet tettek közzé. A társulatok tagjainak ideológiai és szakmai továbbképzésére a fővárosi állami színházakhoz hasonlóan tanfolyamok szervezését javasolta. Távlabbi célként fogalmazta meg – a fővárosi színházak deficitjének csökkentése és önállóvá válása révén felszabaduló pénzügyösszeg rendelkezésre bocsátásával – újabb vidéki társulatok felállítását, amelynek eredményeképpen az 5 éves terv végére minden megye saját színtársulattal rendelkezhetne (DANCS 1990, 197).

Az évad megszűntével, 1949. augusztus 31. után színházi koncessziót magánvállalkozó részére Magyarországon nem lehetett kiadni. A javaslat azonban továbbra is számolt a városok támogatásával, az államosítás

⁶ *Színház* 1947. június 17.

⁷ *Színház és Mozi*, 1949. szeptember 23.

pénzügyi keretéből ugyanis nem kívánták finanszírozni a fűtés, világítás költségeit. Ezek összegét mint „természetbeni juttatásokat” továbbra is a városoknak kellett kigazdálkodniuk. Pénztámogatást azonban a városok már nem utalhattak ki. A városok feladataként jelölte ki a társulatok tájszínházi működésének biztosítását – többek között a falvakba vitt produkciók utaztatásának feladata, autóbuszok illetve tehergépkocsik rendelkezésre bocsátása is a településekre hárult, éppúgy mint a bányászársulat esetében a művészek, műszaki dolgozók elszállásolása is.

A miniszteri javaslat alapján 1949. augusztus 9-én nyújtotta be a pénzügyminisztérium Dr. Antos István államtitkár aláírásával a Népgazdasági Tanácshoz a vidéki színházak állami kezelésbe vételéről szóló előterjesztést. Majd ez alapján a Népgazdasági Tanács 101/1949. sz. határozatát – amely az „Indokolás”-ig terjedő részt tartalmazta – Gerő Ernő államtitkár, a Népgazdasági Tanács elnöke és Szita János, a Népgazdasági Tanács titkára 1949. augusztus 11-én írta alá. A vidéki színházak államosítását 1949. szeptember 2-án a népművelésügyi minisztériumban rendezett tanácskozáson jelentették be. Szeptember 5-én pedig a sajtó már közreadta az új vidéki igazgatók névsorát: Szegeden Benkő Miklós, Debrecenben Horváth Jenő, Miskolcon Szendrő Ferenc, Pécsen Szendrő József, Győrött Gál István, Szolnokon Márki Géza, a bányászársulatnál Horváth Ferenc lett az igazgató. A próbák egységesen szeptember 15-én kezdődtek, és október első napjaiban tartották az első bemutatókat.

TENDENCIÁK AZ ELSŐ ÁLLAMOSÍTOTT ÉVADBAN

Az első államosított évad vezetői nyilatkozatai, sajtóértékelései színházi életünk újjászületéséről, „milliók színházának” megteremtéséről adtak hírt. S már az első évad látványos eredményei jelezték, hogy a korszakra jellemző túlzó frázisoktól függetlenül valóban érdemi változás ment végbe, amely elsősorban a vidéki színjátszás helyzetében teremtett gyökeresen új állapotokat.

Elsőként kell említeni a közönség számának és szociális összetételének változását. A kultúra demokratizálódásának jegyében a korszak egyik fő törekvése a „korábbi kiváltságos osztályok” „kulturmonopóliumának” felszámolása volt: „A színház nem lehet kevesek szórakozóhelye. Feladatát csak akkor tölti be helyesen, ha olyan kulturális intézménnyé emelkedik, amely a széles tömegekre támaszkodva szolgálja a legnehezebb értelemben vett műveltséget” – figyelmeztetett a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1947-ben a vidéki igazgatók kötelezettségeit megfogalmazó körlevelében

(DANCS 1990, 179). Ennek megfelelően már az államosítást megelőzően is egyre nagyobb súlyt fektettek a radikális közönségszervezésre. „Szolgálja a színház a szovjet művészet példája nyomán a dolgozók kulturális felemelkedését!” – fogalmazta meg a kultúrpolitikai célkitűzést a miskolci színház évadnyitó ünnepségéről szóló sajtócikk már a címében is.⁸

Ortutay Gyula a vidéki színházak államosítására vonatkozó javaslatában már tényként közölte vidéken a színházlátogatás megszervezésének megindítását a tömegszervezeteken keresztül. Minden vállalatnál, üzemnél közönségszervezési központot hoztak létre, színházi kultúrfelelősöket jelöltek ki, akiknek feladata volt többek között a bérlők szervezése. „A közönségszervezés is az osztályharc fegyvere” – jelszavával versenyt indítottak az üzemek között. A legtöbb bérletet a fővárosban a Vasas szakszervezet vásárolta, vidéken a Diósgyőri Vasgyár dolgozói 2500 bérlet megvételével végeztek az élen. A Szakszervezeti Tanács által irányított erőszakos közönségszervező mozgalom eredményeként az 1949/50-es évadra az előző évi 28 000 bérlettel szemben 70 000-et adtak el: „Hatalmas eredményeket ért el a közönségszervezési mozgalom” – értékelte többek között a *Szabad Szó* az akciót.⁹ Az olcsó bérletrendszer bevezetése mellett olcsóbb színházi villamosjegyeket, külön autóbuszjáratokat is szerveztek a munkásközönség számára. Az új közönség szervezését a kultúrpolitikai célok mellett természetesen a bevételnövelés érdekében is szorgalmazták. 1946 novemberében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti ügyosztálya felhívta Miskolc segélyt kérő polgármesterének figyelmét: „a színház támogatása elsősorban társadalmi feladat. Kérem Polgármester urat, hogy a színházlátogató közönség megszervezését és a színház kulturális munkájának biztosítását szolgáló egyesületeket (Munkáskultúrszövetség, színpártoló egyesület stb.) támogassa” (DANCS 1990, 274).

A falvak színházi ellátása is a nagy társulatok feladata lett. A tájolásról folyamatosan színes riportokban számolt be a sajtó, így nyomon követték a miskolci társulat Tartuffe előadását Múcsony-Albertfalvától Sajóközéig, amelyet a november végi miskolci premier előtt 18 községbe vittek el.¹⁰ Az új közönség megteremtése, a színház birtokba vétele bár alapvetően politikai célzatú volt, hozzájárult a műsorrend és a színvonal emelkedéséhez is. A magas nézőszám ugyanis lehetővé tette egy-egy produkció

8 *Észak-Magyarország*, 1948.

9 *Szabad Szó*, 1949. október 20.

10 *Színház és Művészet*, 1949. október 28., *Miskolczi Hírlap*, 1949. október 20.

magas előadásszámát is. Korábban vidéken a nagyobb társulatok 80-90, a kisebbek 100 bemutatót tartottak egy évadban. Hetente követték egymást a három-négy próbával színre vitt, egy kaptafára készülő produkciók. A látogatottság növelésével ez a magas bemutatás szám 15 köré csökkent, ugyanakkor a próbák száma 30-ra emelkedett. Miskolcon az 1948/49-es évadban 83 darabot játszottak, egy-egy produkciónak átlagban 1500 nézője volt, az első államosított szezonban 15 bemutatót tartottak, egy-egy darabot 14-17 ezer néző tekintett meg. Ez a változás elmélyültebb, alaposabb próbafolyamatot, a produkciók kiérlelését eredményezte.

A vidéki színházak arculata a változások következtében teljesen átalakult: korábban a bevételcentrikus repertoár 75-80%-át zenés vígjátékok, operettek alkották. A kevés prózai előadást is elsősorban bohózatok, vígjátékok adták. A műsorpolitika gyökeres átalakítása lehetővé tette értékes, sokszínű műsor megteremtését (4. kép). Ekkor lettek vidéken a repertoár meghatározó darabjai a klasszikus szerzők művei: kezdetben főleg Molière volt népszerű, ekkor kapott egyre nagyobb teret vidéken is a Shakespeare-életmű, s kerültek előtérbe a görög drámairodalom darabjai.¹¹ Ugyanakkor a műsorpolitikára egyoldalúan rányomta bélyegét a korszak ideológiája: „a miskolci színháznak nem más a világnézete mint a marxizmus-leninizmus. A mi művészetünket a világ legmagasabb eszméje, a szocializmus és a kommunizmus irányítja”¹² – hangzott el a miskolci színház évadnyitóján. A változást a korabeli miskolci néző számára látványosan jelezte egy utcai jelenség: Földessy Géza által hirdetett Mária főhadnagy című Huszka Jenő-operett színlapjára ragasztották rá az Állami Színház plakátját, amely Szofronov színművét, a Moszkvai jellemet hirdette (KÁRPÁTI é. n., 47). A műsorpolitika erőszakossága az első időszakban két szélsőségben figyelhető meg: a korábbi polgári színház „reakciós” vonulatát elítélve teljesen eltűntek a műsorról a két világháború közötti könnyed zenés vígjátékok. A harmincas-negyvenes évek kedvelt szerzőjének, Eisemann Mihálynak a háború előtti zenés komédiái helyett csak a szocialista átalakulást tükröző, munkás környezetben játszódó darabjai – Bátyasétány 77, Anna-bál – kerülhettek színre. Az első évadokban a klasszikus operettek közül is csak Johann Strauss és a satirikus ízű Offenbach darabjai

kerültek színre. Offenbach „A gerolsteini nagyhercegnő” című – az arisztokráciát gúnyoló – operettjét például az 1949/50-es szezonban három színház is műsorra tűzte: a Fővárosi Operettszínház mellett játszotta a miskolci és a debreceni társulat is. A szint az új típusú szovjet operettek¹³ s azok hazai utánpótlásai¹⁴ uralták. A prózai repertoár tengelyébe is az „osztályharcos” művek kerültek, ezek többsége első évben főleg szovjet darab volt, középpontban a szocializmus országainak és a szovjet emberek „életével”, s a produkciókban az agitatív jelleg dominált. Az első államosított évadban a miskolci színház egymás után három szovjet darabban nyitotta meg szezonját, amelyet az évad folyamán még négy újabb követett.¹⁵ A következő évadokra azonban ez a szám fokozatosan harmadára csökkent. Az első évad sorozatát izgalmasan törte meg Barabás Tibor „Magyar Jakobinusok” c. történelmi drámája, melynek jelentőségét mutatja, hogy a miskolci előadást a Magyar Rádió is közvetítette.

A főváros a vidékihez hasonló művészi színvonal-emelést kevésbé igényelt, itt elsősorban a színházak arculatváltását figyelhetjük meg. Nem csupán stílusváltásra kényszerítették a színházakat, hanem új profilt is kaptak az együttesek: olyan színházi rendszer kiépítését kezdték meg, melyben minden egyes színháznak saját feladata volt, s kiegészítették egymás kínálatát a társulatok. Idővel azonban ez a tematikus megosztottság háttérbe szorult, a kötelező Sztanyiszlavszkij (némileg dogmatikusan félreértelmezett) elméleteire alapozott szocialista-realista stílus, illetve a repertoáron belül a kötelezően előírt műfajok – klasszikus dráma, kortárs magyar és szocialista színmű – elmosták a társulatok egyedi színeit.¹⁶

A korszak szelleme az államosítás után a színpadon kívül is erősen meghatározta a társulatok működését. A színházak élére munkásigazgatók is kerültek, Miskolcon Majercsik Rezső mérőműszer-lakatost állították a színház élére, aki korábban a vasgyári munkásszínjátásban vett részt. Egymást követték a társulatok kényszerű versenyfelhívásai, felajánlásai. Sztálin 70. születésnapja tiszteletére a miskolci színház társulati ülésen hirdett

11 Korábban például a görög tragédiák annyira hiányoztak a műsorról, hogy az Antigoné 1956-os miskolci bemutatóján a rendező, Kazimir Károly külön magyarázó előjátékot íratott a tragédia elé.

12 *Észak-Magyarország*, 1949. október 8.

13 Dunajevszkij: Szabad szél, Miljutyin: Szibériai rapszódia, Raszkin–Szlobodszkij: Filmszavak

14 Hámos György: Aranycsillag, Bródy–Kerekes: Palotaszálló, Barabás–Gábor: Állami Áruház

15 Szofronov: Moszkvai jelleme, Adujev–Scserbacsov: Dohányon vett kapitány, Raszkin–Szlobodszkij: Filmszavak, Fagyjev: Az ifjú gárda, Dunajevszkij: Szabad szél, Skvarkin: Idegen gyermek, Ivanov: Kosztya bátyánk.

16 A Madách Színházban Vámos László, Ádám Ottó, a Vígszínházban Horvai István, a Thália Színházban Kazimir Károly.

MISKOLCI NEMZETI SZÍNHÁZ

Telefon: 17-14 IGAZGATÓ: FÖLDESSY GÉZA Telefon: 17-14

1949 március 3-án, vasárnap d. e. 10-14 óráig Üzemeltetés B

REMÉNY

Dram. 3 felvonás.

1949 március 6-án, csütörtök d. e. 8-11 óráig Helyszínek 1-3 Ft-ig

A „Szovjet Kultúra Hónapja”

keretében
a Miskolci Nemzeti Színház
szovjet hetének megnyitós előadása

MŰSOR:

<p>I. RÉSZ:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Melyesre bocsát! 2. Kétszínjáték! Feszített lélek szívesem! Előadás! Színház! Színház! 3. NYÁRTRAGÉDIA. Cselekvő-epika. Híres! Színház! Színház! Színház! 4. Csak a szovjet... Híres! Színház! Színház! Színház! 5. A HÍRŰR. Cselekvő-epika. Híres! Színház! Színház! Színház! 	<p>II. RÉSZ:</p> <ol style="list-style-type: none"> 6. Miskolci! Miskolci! Miskolci! Miskolci! Miskolci! Miskolci! Miskolci! Miskolci! Miskolci! Miskolci! 7. A SZOVIETPROBLEN. Híres! Színház! Színház! Színház! 8. TAKACS MARGIT énekel. Zenei játék! Híres! Színház! Színház! 9. Borodino. II. felvonás. Híres! Színház! Színház! Színház! 10. NAPSZÁMBÉK. Cselekvő-epika. Híres! Színház! Színház! Színház!
--	---

A műsort szerkesztte és közreadta: FÖLDESSY GÉZA

1949 március 11-én, pénteken este 8 óráig Fesztivál 21. Színház 1

1949 március 12-én, szombaton este 8 óráig

1949 március 13-án, vasárnap este 8 óráig

1949 március 14-én, hétfő este 8 óráig

Üzemeltetés B

Andragógiai előadás! 3 óra kikapcsolás! Az ottani évi tevékenység előzetese!

A „Pesti Színház” operettjainak

SZABIN NŐK ELRABLÁSA

Operett 3 felvonás. Híres! Színház! Színház! Színház!

A Színházban játszó művészek listája: Kálmán György, Zoltán Jenő, Károlyi Zoltán, Horváth János, ...

1949 március 15-én, vasárnap d. e. 10-14 óráig Üzemeltetés B

1949 március 16-án, hétfő este 8 óráig

1949 március 17-én, kedd este 8 óráig

1949 március 18-án, szerda este 8 óráig

1949 március 19-én, csütörtök este 8 óráig

1949 március 20-án, péntek este 8 óráig

Üzemeltetés B

A „Szovjet Kultúra Hónapja” keretében

Ujdonnák!

A Madách Színház legnagyobb vígjátékjához
Komlós Juci felléptével

KISUNOKÁM

Vígjáték 3 felvonás. Híres! Színház! Színház! Színház!

Itt először!

1949 március 15-én, vasárnap este 8 óráig Fesztivál 21. Színház 1

1949 március 16-án, hétfő este 8 óráig

1949 március 17-én, kedd este 8 óráig

1949 március 18-án, szerda este 8 óráig

1949 március 19-én, csütörtök este 8 óráig

1949 március 20-án, péntek este 8 óráig

Üzemeltetés B

Ünnepi diszelőadás

BÁNK BÁN

Tragédia 3 felvonás. Híres! Színház! Színház! Színház!

Működőnap délutáni előadások

1949 március 15-én, vasárnap d. e. 10-14 óráig Helyszínek 1-3 Ft-ig

Munkás- és tisztviselői előadás

Komlós Juci felléptével

ÁRTATLAN KÉKSZAKÁLL

Vígjáték 3 felvonás

1949 március 15-én, vasárnap d. e. 10-14 óráig Helyszínek 1-3 Ft-ig

A „Szovjet Kultúra Hónapja” keretében

Munkás- és tisztviselői előadás

IDEGEN GYERMEK

Vígjáték 3 felvonás

Jegyelővétel: d. e. 10-14 óráig, d. u. 4-től, vasár- és ünnepnap d. e. 10-14 óráig, d. u. 3-tól

4. kép. A Miskolci Nemzeti Színház 1949. márciusi műsorplakátja, egymás mellett a békebeli szórakoztató bohózat, a klasszikus nemzeti dráma és a kultúrpolitika diktálta szovjet dráma. (HOM SZGY Színleptár) Fig. 4. Playbill of the National Theatre of Miskolc from March 1949, featuring peacetime comedy, classic national drama as well as Soviet drama mandated by the cultural policy.

munkaversenyt: „Színházunkat még határozottabban a szocialista realista színjátszás szolgálatába kell állítani. Ennek érdekében: 1. Minden próba előtt felvetünk és tisztázunk egy-egy elméleti kérdést. 2. A próbák eredményessége céljából felhasználjuk az önkritika fegyverét. 3. Minden bemutató után két javító próbát tartunk. 4. Minden előadás után kollektív vitát rendezünk a színház dolgozói között. 5. Bevezetjük a kollektív szereposztást. 6. A darabok főbb szereplői a rendező útmutatása szerint játékrendet készítenek. 7. A színház vállalja, hogy december 21-ig két irodalmi matinét rendez. 8. Megindítjuk a színház stúdióját. 9. A november 9-én

megnyíló Sztanyiszlavszkij-kiállítás anyagából vándorkiállítást szervezünk. 10. A rendes programon túl, két ifjúsági előadást tartunk”¹⁷ – hangzott a felajánlás, a versenyfelhívás pedig a következő általános célokat tűzte ki: „1. A szocialista-realista művészet kialakítása. 2. A munkafegyelem megszilárdítása, mindenfajta lazulás, fegyelmezetlenség, tervszerűtlenség kiküszöbölése. 3. A kiadási előirányzat csökkentése a munka észszerűsítése folytán, rejtett tartalékok feltárásával, a selejt csökkentésével és a munkaidő gazdaságos beosztásával.

17 *Észak-Magyarország*, 1949. november 4.

5. kép. Fekete Alajos színművész rajza a patronáló mozgalomról. (HOM SZGY)

Fig. 5. Illustration from actor Alajos Fekete about the patronage movement.

6. kép. Fekete Alajos színművész rajza az SZ. B. választásokról. (HOM SZGY)

Fig. 6. Illustration from actor Alajos Fekete, depicting the Sz. B. elections.

A bevételi előirányzat növelése. 4. A színház dolgozóinak világnézeti és szakmai képzése, szemináriumok továbbfejlesztésével, Sztanyiszlavszkij-körök, stúdiók megteremtése útján. 5. A közösségi szellem kialakítása. 6. A munkaverseny mozgalom széles alapokra való helyezése, egyéni és tömegmeggyőzés útján. A tájszínházi előadások országos viszonylatban való kiszélesítése oly módon, hogy a legkisebb ipartelepre és faluba is eljuttassák a színjátszáson keresztül a szocializmushoz méltóbb realista kultúrát.¹⁸ Horvai István, a Művész Színház rendezője az ország valamennyi rendezőjét versenyre hívta: ki tudja a szovjet próbarendszereket hatékonyabban meghonosítani?

Minden téren a szovjet példa követését hangoztatták a színházi világban is. A Moszkvai Kis Színház 125 éves jubileumát minden társulat megünnepelte 1949 októberében: dísztársulati ülésekkel, táviratban köszöntötték a nagy múltú teátrumot. A miskolci színház dolgozói a munkaverseny keretén belül „Ismerd meg a

Szovjetuniót” mozgalmat hirdettek, a bekapcsolódásra felhívták az ország többi színházát, a Sztanyiszlavszkij-kör stúdióban ismertették a legújabb szovjet darabokat. A Miskolci Nemzeti Színház valamennyi dolgozója belépett a Magyar–Szovjet Társaságba, amelynek helyettes főtáskára a színház igazgatója, Szendrő Ferenc volt. A felajánlások közül az egyik legkülönlegesebb a miskolci színház két művésze, Agárdi Gábor és Pagonyi János felajánlása volt: a színház huzatos művészbejárójának újjáépítésére vállalkoztak, s ehhez az építőanyagot rabruhába öltözve a rendőrség előtti építkezésről tulajdonították el (KÁRPÁTI é. n., 49). A színház és közönség viszonya is új megközelítésbe került: Miskolcon színészklubot hoztak létre, ahol a társulat tagjai a munkásközönséget látták vendégül. A színészek vállalták egy-egy munkás színjátszó csoport patronálását, a színházakban pedig külön díszpáholyt biztosítottak az élmunkásoknak.

Az első államosított évad tapasztalatainak révén több módosítás történt az 1950/1951-es évadra. Tovább erősítették a tájszínházi tevékenységet, a kis falvak

18 *Kis Újság*, 1949. november 6.

7. kép. Dunajevszkij: Szabad szél.

A Miskolci Nemzeti Színház előadása, 1950. Középen Horváth Pál, Bicskey Károly és Agárdi Gábor.

Fig. 7. Dunajevszkij: Free Wind. The performance of the National Theatre of Miskolc in 1950. Pál Horváth, Károly Bicskey and Gábor Agárdi are in the middle.

színházi ellátásának érdekében duplájára emelték a kötelező tájolás számát – társulatonként 200 előadást kellett tartani vidéken. Ennek teljesíthetősége érdekében növelték a színházak színészlétszámát. A tájolás megszervezése ugyancsak rendkívüli minőségi ugrást hozott a vidék kulturális életében. A korábbi daltársulatok szegényes előadásai után most már a vidéki társulatok vitték el a kisebb településekre produkcióikat, igaz a körülményekhez igazítva sokszor „csonkolt”, egyszerűsített formában. A tájelőadások naplójában olvasható bejegyzésekből is kiderül, hogy a művészeket általában rendkívül méltatlan körülmények fogadták, s a megfelelő műszaki feltételek nélküli kis színpadra adaptált előadások sem hozhatták az anyaszínházi minőséget, ám a művészi színvonal mesze meghaladta a korábbi vándor együttesek nivelóját.

A színházak gazdasági helyzetéről szóló jelentés a színházak állami tulajdonba vételét nemcsak „művészetpolitikai”, de gazdasági szempontból is eredményt hozó fordulatként értékelte. A költségvetés kereteit sikerült betartani, az előirányzott hiányt a bevételek túlteljesítésével illetve megtakarításokkal 988 700 Ft-tal csökkentették. A vidéki színházaknál 1 223 300 Ft megtakarítás mutatkozott. A megtakarításból a következő évadban két új vidéki színházat indítottak be Békéscsabán és Kecskeméten (NYÁRY 1953, 2–5). Ennek ellenére a pénzügyminisztérium az 1950/1951-es évadban módosította a költségvetési rendszert a többi költségvetési intézményhez igazítva, majd a 270/13/1951. sz. határozat új pénzgazdálkodási rendszer kidolgozását rendelte el.

8. kép. Shakespeare: Hamlet, dán királyfi. A Miskolci Nemzeti Színház előadása, 1953. A címszerepben Bozóky István.

Fig. 8. The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark. The performance of the National Theatre of Miskolc in 1953. Starring: István Bozóky.

A színésztársadalom a politikai elvárásoktól függetlenül örömmel fogadta az államosítást, hiszen közalkalmazotti státuszba kerülve megszűnt korábbi társadalmi-anyagi létbizonytalansága, kiszolgáltatottsága. Feszültséget ugyan okozott a fővárosi és a vidéki színészek közti fizetés különbsége: az átlagbér a fővárosi 1200 forinttal szemben vidéken az 1000 forintot közelítette meg, s különbséget növelte a pesti művészek rádiós, filmes szerepléseinek plusz jövedelme illetve a vidékiek utazási és albérleti kiadásai. E különbség csökkentése érdekében már az első államosított évad után döntöttek a vidéki színészek fizetésének emeléséről, a kimagasló teljesítmények magasabb díjazásáról. Mindenképpen nagy könnyebbséget jelentett a művészek számára a jelmezelőállítás kötelmének megszűnte: a magánigazgatóknál a szerepekhez szükséges jelmezeket a színésznek kellett saját gázsijából előteremtenie. Többségük több évtized után is pályája sorsfordító eseményének vallotta állami státuszba kerülésüket.

A következő évtizedek azt bizonyították, hogy az új kulturális elvek alapján megszervezett, biztos gazdasági háttérrel működő színházi struktúra egésze is tartós alapokra került – egyszerre jelentett ez biztonságot, stabilitást, de ugyanakkor idővel kétségtelenül megmerevedést is. A realista színjátszás alapjain mozgó középszer uralkodóvá válása azonban nemcsak a színházi és politikai rendszerrel magyarázható. Hiszen számtalan életmű bizonyítja, hogy a struktúra nemcsak konzerválta a veszélytelen, semmitmondó üzemszerűséget, de lehetőséget teremtett olyan kísérletekre, mint Major Tamás „brechti forradalma” vagy Kazimir Károly epikus irodalmi színháza –, amelyek a régi színházi

rendszeren belül szinte elképzelhetetlenek, hosszabb ideig fenntarthatatlanok voltak. A gazdasági átalakítás olyan, korábban nem létező műhelymunkára adott lehetőséget, amely minőségi színjátszást biztosított. A korábbi szórakoztató színház a brechti „szórakoztatva nevelni” jelszavával a tartalmas művelődés tömegekre ható helyszíne lett.

FORRÁSOK

- HOM SZGY – Herman Ottó Múzeum, Thália-ház, Színháztörténeti gyűjtemény, Miskolc
 OSZMI – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest
 V.-150/1996. A Művész Színház gazdasági iratai.
 54.602.40. A Magyar Színészek Szabad Szakszervezetének javaslata.
 54.1261.244. A Madách Színház versenykihívása.
 54. 1261.245. A Madách Színház jegyzőkönyve.
 55.1381. A Színházművészeti Bizottság javaslata.
 56.2704.1. A Gazdasági Főtanács határozati javaslata.
 56.2701.2. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendelkezése.

- 56.2615.1. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendeletterve.
 57.77.1. Az Országos Dramaturgiai Tanács beszámolója.
 54.42.20. Hont Ferenc tervezete a Színházművészeti Akadémia újjászervezéséről.
 57.83.1. Hont Ferenc évadnyitó beszéde a színiakadémián.

IRODALOM

- BALOGH Sándor–IZSÁK Lajos
 1977 *Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944–1948)*. Tankönyvkiadó, Budapest.
 DANCS Istvánné (szerk.)
 1990 *A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium színházi iratai 1946–1949*. Budapest.
 KÁRPÁTI György
 é. n. *Agárdi*. Budapest.
 KATONA Ferenc (szerk.)
 1976 *A debreceni színházművészet története*. Debrecen Megyei Városi Tanács VB Művelődésügyi Osztálya, Debrecen.
 NYÁRY László (összeállította)
 1953 *A színház gazdasági kérdései*. Budapest.

SCENE SHIFTING

The nationalisation of Hungarian theatres

Keywords: Géza Földessy, Hungarian Communist Party, Free Trade Union of Hungarian Actors, Gyula Ortutay, Association of Provincial Theatre Directors

Theatre life in Hungarian cities started anew in 1944-45, the same time when Soviet troops were pressing forward. The economic structure of the former institutions did not change.

In the post-war period theatres were taken into public ownership, which entailed making efforts to create an artistic repertoire. Two parallel processes could be seen: the preservation of former theatre structure and efforts to reconstruct the tradition of civil dramatic art. The economic situation of the country and the mandate of the cultural policy made it impossible for theatre owners to restore their former private status.

Aside from financial problems, there were other obstacles when it came to working out the programme policy. In order to increase income the expectations of the audience had to be satisfied, as well as the demands of the official cultural policy to merit state support and permissions. Although the idea of taking theatres into public ownership immediately emerged at the end of the war, financial difficulties delayed it until 1949.

The people's democratic change aimed for the democratization of culture as well which meant winding up the cultural monopoly of privileged social classes. Accordingly on 19th July 1949, Istvan Kossa Minister of Finance proposed that metropolitan theatres should be taken into state property, which was approved three days later. Provincial theatres also became state property in the same year, in September.

The favourable results of the very first season have shown that the change was well-deserved. The most historically radical changes were made in provincial theatres. Even though the occupation of theatres and the idea of tempting a new audience had political intentions behind it, it also contributed to the rising standard of programmes. Increasing audience numbers allowed for a higher number of performances.

The aspect of provincial theatres transformed in their entirety: 75-80% of the former, income oriented repertoire consisted of light operas and comedies. After reworking the programme policy, opportunities for valuable and colourful programmes presented themselves. At that time many plays from classical authors became defining performances.

The following decades proved that the whole structure got a stable foundation this way – meaning safety, stability but becoming rigid later on.

[Translated by the author and Csaba Medve]

Mikita, Gábor